

Literatura

- Acta laboris, sv. 17 (Práce a volný čas)*. Bratislava 1977.
- Cejp, M.: *Postoje české veřejnosti k hodnotě, funkci a náplni volného času*. Praha, Ústav pro výzkum kultury 1974.
- Dumazedier, J.: *Sociologie empirique du loisir*. Paris, Ed. du Seuil 1974.
- Filipcová, B.: *Volný čas — Ostrava. Výzkum volného času*. Praha, SÚ ČSAV 1970.
- Gordon, L. A. — Klopov, E. V. — Petrov, G. B.: *K izučenímu socialističeskogo obraza žizni a razvitiya byta sovetskikh rabočich v retrospektivě. Rabočij klass i sovremennyy mir 1975, č. 2*.
- Malická, L.: *Životní způsob dělníků se zvláštním zřetelem na rozdíly v kvalifikaci. Úloha práce ve vztahu k socialistickému způsobu života*. Bratislava—Praha, ČSVÚPSV 1977.
- Malická, L.: *Vliv faktoru vzdělání a faktoru profese na životní způsob*. Bratislava—Praha, ČSVÚPSV 1978.
- Schmidt, O.: *Promítnutí hodnotových stupnic jednotlivých socioekonomických skupin do způsobu jejich života*. Bratislava—Praha, ČSVÚPSV 1979.
- Soužití pracovníků v závodech. Výsledky terénního šetření*. Pardubice, Dům techniky ČVTS — Bratislava—Praha, ČSVÚPSV 1974.
- Wnuk-Lipiński, E.: *Praca i wypoczynek w budzące czasu*. Wrocław — Warszawa — Kraków — Gdańsk, Wydawnictwo polskiej akademii nauk 1972.
- Způsob života v hl. městě Praze ve vztahu k obytnému prostředí a třídně sociální struktuře pražského obyvatelstva*. Závěrečná zpráva ÚHA. Praha, ÚML UK 1978 (březen).

Libuše Malická

Věrohodnost údajů o peněžních příjmech, zjištěných dotazem u respondenta

V sociologických průzkumech se velmi často zjišťuje osobním dotazem peněžní příjem respondenta. Při takovémto zjišťování vzniká přirozeně otázka, jak dalece odpovídá sdělený příjem skutečnému příjmu, tj. zda není sdělený příjem nadhodnocený nebo podhodnocený.

Tímto problémem se také zabýval Český statistický úřad při zpracování Mikrocensu 1977. Mikrocensy jsou velká výběrová šetření, v nichž se u náhodně vybraných domácností mimo jiných znaků zjišťují také peněžní příjmy. Poslední mikrocensus, organizovaný v I. čtvrtletí 1977, zjišťoval peněžní příjmy u 2 % náhodně vybraných domácností (v ČSR cca 70 000 domácností) za rok 1976.

Peněžní příjmy z ekonomické činnosti (mzdy, odměny z JZD) a sociální dávky, které vyplácí zaměstnavatel, se zjišťovaly přímo u zaměstnavatele, důchody se zjišťovaly u vyplácející pošty.

Podíl potvrzovaných příjmů činil 80–90 % z celkových čistých peněžních příjmů. Zbytek peněžních příjmů, což byly příjmy z prodeje (zemědělských výrobků, majetku), honoráře z literární činnosti, výhry atd., se zjišťoval dotazem.

Aby bylo možno odhadnout peněžní příjmy z ekonomické činnosti respondenta i v těch případech, kdy nedošlo potvrzení o peněžních příjmech od vyplácející organizace — což bylo v cca 10 % případů — byly tyto příjmy zjišťovány také dotazem v domácnosti. Pro zpracování konečných výsledků mikrocensu se použilo vždy peněžních příjmů potvrzených od vyplácející organizace (když byly k dispozici) a údaj respondenta se použil jen pro výše zmíněné odhady.

Byly zde tedy k dispozici dvě řady údajů za shodné ukazatele, sdělené však dvěma různými respondenty. Na jedné straně zaměstnavatel, který sděloval roční peněžní příjem dotazovaného podle mzdového účetnictví, a dotazovaný, který udával měsíční čistý peněžní příjem. To přímo vyzývalo k porovnání obou druhů příjmů a ke zjištění, jak příjem sdělený členem bytové domácnosti odpovídá příjmu potvrzenému zaměstnavatelem.

Proto se ČSÚ rozhodl vybrat určitou část domácností z mikrocensu (protože zpracování celého souboru by bylo velmi nákladné), zpracovat peněžní příjmy zjištěné u dotazovaných osob, porovnat je s jejich příjmy, které uvedly vyplácející organizace, a zjistit tak nadhodnocení nebo podhodnocení příjmů sdělených respondentem.

Z materiálu Mikrocensu 1977 bylo náhodně vybráno 1 653 bytových domácností, tj. cca 2,5 % u celkového počtu domácností vybraných v mikrocensu pro území ČSR. V uvedených bytových domácnostech bylo 1 730 samostatně hospodařících domácností s 4 866 členy.

Výsledky tohoto porovnání uvádíme níže a předpokládáme, že jeho výsledky mohou být zajímavé pro organizátory různých sociologických průzkumů, při nichž se peněžní příjmy většinou zjišťují pouze dotazem u respondenta.

Základem pro porovnání jsou příjmy potvrzené vyplácející organizací; například rozdíl –206 Kčs znamená, že příjmy, které uvedl respondent, byly ve sledované skupině osob v průměru o 206 Kčs nižší než příjmy, které mu potvrdil zaměstnavatel.

Porovnání sdělených a potvrzených peněžních příjmů za jednotlivé osoby

Porovnávané druhy příjmů jsou měsíční čistá mzda (hrubá mzda bez daně ze mzdy), měsíční příjem z JZD a měsíční důchod. Výsledky porovnání jsou uvedeny v tabulce 1.

Tabulka 1. Porovnání sdělených a potvrzených příjmů jednotlivých osob podle druhu příjmů ČSR

Porovnávané osoby		Druh měsíčního příjmu					
		čistá mzda		příjem z JZD		důchod	
		v Kčs	%	v Kčs	%	v Kčs	%
Počet celkem		2 305	100,0	147	100,0	1 023	100,0
Rozdíl v %	+10,1 a více	204	8,9	10	6,8	41	4,0
z potvrzeného příjmu	+ 5,1 až +10,0	112	4,9	3	2,0	24	2,4
	+ 1,1 až + 5,0	118	5,1	1	0,7	50	4,9
	– 1,0 až + 1,0	124	5,3	11	7,5	741	72,4
	– 1,1 až – 5,0	275	11,9	10	6,8	74	7,2
	– 5,1 až –10,0	411	17,8	14	9,5	47	4,6
	–10,1 a více	1 061	46,0	98	66,7	46	4,4
Průměrný příjem v Kčs	potvrzený	2 097	100,0	2 236	100,0	976	100,0
	zjištěný	1 891	90,2	1 859	83,1	973	99,7
	rozdíl	–206	–9,8	–377	–16,9	–3	–0,5

Tabulka 2. Srovnání sděleného a potvrzeného příjmu ze zaměstnání podle intervalů

ČSR

Měsíční příjmový interval v Kčs	Počet osob celkem	Počet osob, jejichž sdělený příjem je					
		pod dolní mezí		v mezích		nad horní mezí	
		příjmu potvrzeného					
		absolutně	%	absolutně	%	absolutně	%
do 1 000	98	9	9,2	67	68,4	22	22,4
1 001—1 400	326	85	26,1	212	65,0	29	8,9
1 401—1 800	497	234	47,1	227	45,7	36	7,2
1 801—2 200	464	249	53,7	183	39,4	32	6,9
2 201—2 600	412	229	55,6	153	37,1	30	7,3
2 601—3 000	247	173	70,1	67	27,1	7	2,8
3 001—3 400	116	92	79,3	17	14,7	7	6,0
3 401—3 800	75	63	84,0	8	10,7	4	5,3
3 801—4 200	39	29	74,4	8	20,5	2	5,1
4 201 a více	31	25	80,7	5	16,1	1	3,2
Celkem	2 305	1 188	51,5	947	41,1	170	7,4

Tabulka 3. Srovnání čistého měsíčního peněžního příjmu sděleného a potvrzeného na osobu v domácnostech podle příjmových skupin

ČSR

	Celkem	Potvrzený měsíční příjem na hlavu v Kčs					
		do 800	801 — 1 200	1 201 — 1 600	1 601 — 2 000	2 001 — 2 400	2 401 +
Počet domácností	1 730	216	505	469	286	153	101
Čisté peněžní příjmy celkem							
potvrzené	1 361	680	1 028	1 377	1 773	2 167	2 797
sdělené	1 251	683	982	1 270	1 581	1 938	2 364
rozdíl — abs.	— 110	+ 3	— 46	— 107	— 192	— 229	— 433
— v %	8,1	0,4	4,5	7,8	10,8	10,6	15,5

Nejlepší shoda mezi zjištěnými a potvrzenými údaji je u důchodů, kde je rozdíl pouze — 3 Kčs (0,3 % z potvrzených příjmů). Přitom téměř 3/4 osob (72,8 %) udaly částku odpovídající tomu, co potvrdila pošta, a pouze u 8,4 % osob byl rozdíl větší než ± 10 %. K vysoké věrohodnosti výše důchodů zjištěné dotazem jistě přispívá skutečnost, že důchodce dostává každý měsíc stejnou částku, takže si ji pamatuje, a odpadají zřejmě i osobní důvody, které u ostatních sociálních skupin vedou k záměrnému podhodnocení udaných příjmů. U důchodců je v tomto směru tendence spíše opačná (udávají vyšší důchody), zatímco u příjmů ze zaměstnání převažují záporné odchylky příjmů zjištěných dotazem od příjmů potvrzených.

Kladné i záporné odchylky jsou u důchodců rovnoměrně rozloženy a jejich vzájemné vyrovnávání je další příčinou, proč výše měsíčního důchodu zjištěná oběma metodami se v úhrnu téměř shoduje.

Udaný čistý příjem z hlavního zaměstnání byl u 76 % osob podhodnocený, přičemž u 46 % byly odchylky větší než -10 %. Shoda (rozdíl ± 1 %) byla pouze u 5,3 % případů. V průměru bylo zjištěno podhodnocení čistého měsíčního příjmu z hlavního zaměstnání o 206 Kčs, tj. 9,8 %.

Do rozdílu se promítají především nepřesnosti způsobené tím, že dotazovaný udává většinou příjem za poslední měsíc a ne průměr za celý rok, jak je tomu u příjmu potvrzeného, nebere v úvahu prémie a přesčasy, udává skutečně vyplacenou částku po srážce spoření, splátek apod. Tyto nepřesnosti mohou být i neúmyslné, ve většině případů však se jedná o záměrné zkreslení, které je přímo úměrné výši příjmu.

Čím vyšší příjmy měl totiž dotazovaný jednotlivce, tím větší byl rozdíl mezi příjmem sděleným a příjmem potvrzeným. Týká se to především příjmů ze zaměstnání; u důchodu je i podle příjmových skupin difference mezi příjmem sděleným a příjmem potvrzeným malá, největší průměrná odchylka byla 2,3 %.

U čistých peněžních příjmů ze zaměstnání osoby s měsíčním příjmem do 1 000 Kčs nadhodnotily svůj příjem o 10 %. Dotazovaní s příjmem vyšším než 1 000 Kčs udávají nižší příjem a s rostoucím příjmem se rozdíl mezi potvrzeným a sděleným příjmem zvětšuje. V nejvyšší příjmové skupině, s měsíčním příjmem 4 201 Kčs a více, dosáhl tento rozdíl 27 %.

Obdobné závěry vyplynuly i z porovnání sdělených a potvrzených příjmů z JZD. U tohoto druhu příjmů bylo podhodnocení nejvyšší (377 Kčs, tj. 16,9 %), což je zřejmě způsobeno tím, že družstevní rolníci častěji udávali skutečný příjem v průběhu roku, bez prémie a konečného vyrovnání.

Kromě výpočtu průměrného příjmu za určité skupiny osob se z údajů mikrocensu konstruuje i rozdělení těchto osob do příjmových intervalů. Posudme proto nyní věrohodnost sděleného příjmu podle toho, zda spadá do stejného intervalu jako příjem potvrzený.

Jen dvě pětiny osob udaly peněžní příjem, který ležel ve stejném intervalu jako příjem potvrzený, zatímco u poloviny osob udaný příjem ležel v intervalu nižším, než v kterém byl příjem potvrzený. I podle tohoto intervalového rozdělení příjmů je zřejmá úzká závislost velikosti podhodnocení sděleného příjmu na výši potvrzeného příjmu.

Této závislosti můžeme využít k odhadu skutečných peněžních příjmů, máme-li jen peněžní příjmy sdělené respondentem. Z různých typů regresních funkcí se pro tento odhad ukázala jako nejvhodnější lineární funkce s rovnicí $y = a + bx$, o čemž svědčí také vypočtené korelační indexy.

Regresní přímka pro potvrzený peněžní příjem ze zaměstnání byla vypočtena z intervalových průměrů a má tvar

$$y = -305 + 1,27x,$$

kde x je zjištěný čistý měsíční příjem u respondenta a

y je skutečný příjem, který odhadujeme.

Obdobně rovnice přímky pro příjmy z JZD je

$$y = -218 + 1,32x.$$

Index korelace je v prvním případě 0,99, v druhém případě 0,98.

Porovnání sdělených a potvrzených peněžních příjmů za hospodařící domácnosti

Hospodařící domácnost je základní ekonomickou jednotkou obyvatelstva. Její peněžní příjmy představují součet peněžních příjmů jednotlivých členů. Porovnali jsme tedy peněžní příjmy domácností získané z příjmů, které sdělili její členové, s příjmy, které členům domácnosti potvrdil zaměstnavatel.

V úhrnu domácností je celkový měsíční příjem na osobu vypočtený z údajů zjištěných dotazem v domácnosti o 110 Kčs (8,1 %) nižší než příjem vypočtený z údajů potvrzených.

Výše podhodnocení peněžních příjmů domácností závisela především na dvou faktorech. Prvým faktorem byla výše podílu příjmů z pracovní činnosti. Čím vyšší je podíl pracovních příjmů, tím vyšší je podhodnocení a naopak. Proto například u domácností důchodců bez ekonomicky aktivních členů je podhodnocení zjištěného příjmu jen 1,4 %, kdežto u domácností dělníků 8,5 %, u domácností zaměstnanců 8,9 % a u domácností družstevních rolníků 11,7 %.

Druhým faktorem, který ovlivňuje výši podhodnocení, je výše celkového čistého peněžního příjmu na hlavu. Zde se projevuje obdobná závislost jako byla zjištěna u pracovních příjmů jednotlivců.

S rostoucí výší peněžních příjmů na hlavu roste i podhodnocení příjmů sdělených členy domácností proti příjmům, které potvrdil zaměstnavatel. Proto jsme vypočetli pro odhad skutečných peněžních příjmů domácností rovnici regresní přímky:

$$y = -215 + 1,26x,$$

kde y je odhadovaný celkový příjem domácnosti a

x je celkový peněžní příjem, který domácnost sdělila.

Index korelace dosahuje hodnoty 0,99.

Porovnáním příjmů sdělených respondentem a zjištěných u zaměstnavatele při Mikrocensu 1977 se potvrdily dřívější zkušenosti o podhodnocení peněžních příjmů ve výpovědích respondentů a byly získány nové informace o rozdílech v podhodnocení podle sociálních a příjmových skupin. Spolehlivost sdělených příjmů zaměstnaných osob byla totiž ověřována již při prvním mikrocensu v roce 1956, kdy byly peněžní příjmy zjišťovány pouze dotazem a u 10 % šetřených osob byly sdělené údaje ověřeny u zaměstnavatele. Zjištěné podhodnocení činilo u zaměstnané osoby v průměru 10 %.

Při organizaci mikrocensu v roce 1981 bude závěrů z tohoto porovnání využito při úpravě dosavadního způsobu zjišťování peněžních příjmů. Doufáme, že i v různých sociologických průzkumech najdou výsledky této práce uplatnění při odhadu podhodnocení peněžního příjmu respondenta.

Zdenka Kuchařová
Josef Vytlačil